

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING KASBIY-PEDAGOGIK TAYYORGARLIGINI BAHOLASH MEZONLARI VA KO‘RSATKICHLARI

Muxamadaliyeva Madinabonu Bohodirjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti,
Boshlang‘ich ta‘lim uslubiyoti
kafedrasi o‘qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23308879>

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik tayyorgarligini baholashning nazariy-metodologik asoslari, mezonlari va ko‘rsatkichlari tahlil qilingan. Bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi pedagogik bilimlarni egallash bilangina cheklanmay, ularni ta‘lim jarayonida qo‘llash, o‘quvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatish, pedagogik vaziyatlarga mustaqil yechim topish va o‘z faoliyatini tahlil qilish qobiliyatlarini ham qamrab olishi asoslangan. Kasbiy-pedagogik tayyorgarlikni baholashning motivatsion-qadriyatli, kognitiv-nazariy, faoliyatli-texnologik va reflektiv-baholash mezonlari mazmuni ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, kasbiy-pedagogik tayyorgarlik, baholash mezonlari, ko‘rsatkichlar, kasbiy kompetentlik, pedagogik bilim, amaliy ko‘nikma, refleksiya, diagnostika, kasbiy rivojlanish, pedagogik faoliyat.

Zamonaviy ta‘lim tizimida o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi ta‘lim sifatini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta‘lim bosqichida faoliyat olib boradigan pedagog zimmasiga o‘quvchilarning dastlabki bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish, o‘qishga qiziqishini qo‘llab-quvvatlash hamda ma‘naviy-axloqiy tarbiyasiga ko‘maklashish kabi mas‘uliyatli vazifalar yuklanadi. Shu sababli bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisini tayyorlash jarayoni nafaqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirish, balki ularni pedagogik amaliyotda samarali qo‘llay olishga yo‘naltirilishi zarur.

Bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy-pedagogik tayyorgarligi murakkab va ko‘p qirrali hodisa bo‘lib, unda kasbga munosabat, pedagogik bilimlar, amaliy faoliyat ko‘nikmalari va o‘z faoliyatini tahlil qilish qobiliyati o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. N.A. Muslimovning o‘qituvchilarni kasbiy shakllantirishga doir ilmiy ishlari pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida kasbiy sifatlar va amaliy tayyorgarlikni rivojlantirish masalalarini o‘rganishda muhim manbalardan biri hisoblanadi¹. Ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlar bo‘lajak mutaxassisning kasbiy shakllanishini birgina bilimlarni o‘zlashtirish natijasi sifatida emas, balki maqsadli pedagogik ta‘sir va faoliyat davomida rivojlanadigan jarayon sifatida ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Z. Axmadxonova bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan va integrativ yondashuvlarning ahamiyatini yoritadi². N. Shakarova esa boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligini tarkibiy jihatdan tahlil qilib, uning motivatsion-qadriyatli, kognitiv,

¹ Muslimov N.A. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanishi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 212 b.

² Axmadxonova Z. Bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarida kasbiy tayyorgarlik tizimini takomillashtirishning o‘ziga xos pedagogik xususiyatlari // Maktabgacha va maktab ta‘limi. — 2025. — 3-jild, 12-son.

faoliyatga oid va refleksiv kabi komponentlarini kasbiy vazifalar bilan bog‘liq holda izohlaydi³. Mazkur qarashlar kasbiy tayyorgarlikni baholashda bir nechta o‘zaro bog‘liq mezonlardan foydalanish maqsadga muvofiqligini ko‘rsatadi.

Biroq tayyorgarlikning tarkibiy qismlarini belgilashning o‘zi yetarli emas. Ularning qay darajada shakllanganini aniqlash, rivojlanishdagi qiyinchiliklarni ko‘rish va ta‘lim jarayoniga tegishli tuzatishlar kiritish uchun aniq mezon hamda ko‘rsatkichlar tizimi talab etiladi. Baholash mezonni talabning kasbiy tayyorgarligini qaysi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha o‘rganish lozimligini belgilasa, ko‘rsatkichlar shu yo‘nalishlar qay tarzda namoyon bo‘lishini aniqlashtiradi.

Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik tayyorgarligini baholash masalasi nazariy tahlil, ilmiy manbalarni o‘rganish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va tizimlashtirish usullari asosida ko‘rib chiqildi. Tadqiqotning metodologik asosini kasbiy tayyorgarlikni yaxlit pedagogik hodisa sifatida o‘rganish, uning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash hamda baholash jarayonini kasbiy faoliyat talablari bilan bog‘lash tamoyillari tashkil etadi.

Tizimli yondashuv kasbiy-pedagogik tayyorgarlikni alohida bilim yoki ko‘nikmalar yig‘indisi sifatida emas, balki o‘zaro aloqador tarkibiy qismlardan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Kompetensiyaviy yondashuv esa o‘zlashtirilgan bilimlarning amaliy vazifalarni hal etishdagi ahamiyatini aniqlashga xizmat qiladi. Talaba pedagogika va psixologiyaga oid tushunchalarni yaxshi bilishi mumkin, biroq ularni muayyan darsni rejalashtirishda yoki o‘quvchining o‘zlashtirishidagi qiyinchiliklarni tahlil qilishda qo‘llay olmasligi ehtimoldan xoli emas.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv talabalarning individual xususiyatlari, kasbiy qiziqishlari va rivojlanish sur‘atlarini hisobga olishga yordam beradi. Bu yondashuv asosida baholash faqat talabalarning natijalarini o‘zaro taqqoslash vositasi sifatida emas, balki har bir talabning kuchli tomonlari va takomillashtirishga muhtoj jihatlarini aniqlash mexanizmi sifatida qaraladi.

Mazkur metodologik qarashlarni umumlashtirish asosida kasbiy-pedagogik tayyorgarlikni baholashning to‘rtta o‘zaro bog‘liq mezonni ajratildi: motivatsion-qadriyatli, kognitiv-nazariy, faoliyatli-texnologik va refleksiv-baholash mezonlari. Ular bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligini turli tomonlardan o‘rganish hamda natijalarni kompleks tahlil qilish uchun konseptual asos bo‘lib xizmat qiladi.

Nazariy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-pedagogik tayyorgarligini baholashda uning kasbga munosabati, pedagogik bilimlari, amaliy faoliyatni tashkil etish qobiliyati va o‘z faoliyatini tahlil qilish ko‘nikmalarini birgalikda o‘rganish maqsadga muvofiq. Ushbu yondashuv asosida taklif etilayotgan mezonlar talabning kasbiy shakllanishini izchil va ko‘p tomonlama tahlil qilish imkonini beradi.

Birinchi mezon — motivatsion-qadriyatli mezon. Ushbu mezon bo‘lajak o‘qituvchining pedagogik kasbga munosabati, kasbiy faoliyatga qiziqishi, o‘z ustida ishlashga intilishi hamda ta‘lim-tarbiya jarayonining ijtimoiy ahamiyatini anglashini ifodalaydi. O‘qituvchilik kasbi

³ Shakarova N. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligi komponentlari va ularning vazifaviy tavsifi // Maktabgacha va maktab ta‘limi. — 2026. — 4-jild, 9-son. — B. 511–515.

nafaqat muayyan bilim va malakalarni egallashni, balki bolalar bilan ishlashga mas‘uliyat bilan yondashish, ularning shaxsini hurmat qilish va ta‘limiy maqsadlarga erishishga intilishni ham talab etadi.

Masalan, talabaning pedagogik amaliyot davomida bolalar bilan ishlashga intilishi, o‘quvchilarning savollariga sabr bilan javob berishi, darsni yaxshiroq tashkil etish uchun qo‘shimcha manbalarni izlab topishi uning kasbiy qiziqishi va mas‘uliyatini ko‘rsatuvchi belgilar bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, kasbiy motivatsiyani faqat talabaning o‘zi haqida bildirgan fikrlariga asoslanib baholash to‘liq xulosa chiqarish uchun yetarli emas. Uning munosabati amaliy faoliyatdagi xatti-harakatlari va muntazam ishtiroki bilan ham solishtirilishi zarur.

Ikkinchi mezon — kognitiv-nazariy mezon. U bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan pedagogik, psixologik, metodik va didaktik bilimlarni qay darajada egallaganini tavsiflaydi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini tushunishi, ta‘lim maqsadlarini belgilashi, dars mazmunini tanlashi va o‘quv materialini bolalarning idrok etish imkoniyatlariga moslashtira olishi kerak.

Kognitiv-nazariy mezonni aniqlash uchun testlar, yozma topshiriqlar, og‘zaki savol-javob, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va dars ishlanmalarini ko‘rib chiqish usullaridan foydalanish mumkin. Masalan, talabaga boshlang‘ich sinf o‘quvchisi matematik topshiriqni bajarishda muntazam xatoga yo‘l qo‘yayotgani haqida vaziyat beriladi. Talabadan ushbu qiyinchilikning ehtimoliy sabablarini izohlash, o‘quvchining bilimni aniqlash yo‘lini tanlash va mos metodik yordamni asoslash so‘raladi. Bunday topshiriq talabaning nazariy bilimlarini yoddan aytib berishidan tashqari, ularni muayyan pedagogik muammoga tatbiq eta olishini ham namoyon etadi.

Uchinchi mezon — faoliyatli-texnologik mezon. Mazkur mezon bo‘lajak o‘qituvchining egallagan bilimlarini pedagogik faoliyatda qo‘llashi, dars jarayonini tashkil etishi, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlashi hamda o‘quvchilarning faol ishtirokini ta‘minlay olish darajasini ifodalaydi. Kasbiy tayyorgarlikning amaliy jihatida aynan shu mezonda yaqqol namoyon bo‘ladi, chunki o‘qituvchining kasbiy mahorati bilimlarni real ta‘limiy vazifalarni hal qilishda qo‘llay olishiga ham bog‘liq.

O‘. Tolipov va M. Usmonboyevaning pedagogik texnologiyalarga bag‘ishlangan ishlarida ta‘lim texnologiyalarini amaliyotga tatbiq etish masalalari yoritilgan bo‘lib, bu yo‘nalish bo‘lajak o‘qituvchilarning nazariy bilimlari bilan amaliy faoliyati o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish uchun muhim metodik asos bo‘la oladi⁴. Shu jihatdan, talabaning zamonaviy ta‘lim metodlarini nomma-nom bilishi emas, balki ularni aniq maqsad, o‘quv material va o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos tanlay olishi baholashda ustuvor ahamiyat kasb etadi.

To‘rtinchi mezon — refleksiv-baholash mezon. U bo‘lajak o‘qituvchining o‘z faoliyatini tahlil qilishi, erishilgan natijalarni belgilangan maqsadlar bilan solishtirishi, yo‘l qo‘yilgan

⁴ Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006. — 261 b.

kamchiliklarni anglash va kelgusi faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan qarorlar qabul qilish qobiliyatini aks ettiradi.

Refleksiv-baholash mezonini aniqlashda refleksiv kundaliklar, amaliyotdan keyingi tahliliy yozuvlar, o‘z-o‘zini baholash varaqalari, mentor yoki amaliyot rahbarining fikr-mulohazalari va portfoliodan foydalanish mumkin. Masalan, talaba o‘zi o‘tkazgan darsda ayrim o‘quvchilar topshiriqni tushunmaganini kuzatsa, buning sabablarini tahlil qilib, keyingi darsda ko‘rgazmali materiallardan foydalanish yoki topshiriqni bosqichlarga ajratish haqida qaror qabul qilishi mumkin. Bunday yondashuv refleksiyani amaliy rivojlanishga olib keluvchi jihatini ko‘rsatadi.

Ajratilgan to‘rtta mezon o‘zaro uzviy bog‘liqdir. Kasbiy motivatsiya nazariy bilimlarni egallashga va amaliy tajribani orttirishga undaydi. Nazariy bilimlar pedagogik faoliyatni ongli tashkil etish uchun asos yaratadi. Amaliy faoliyat davomida yuzaga kelgan tajriba esa refleksiv tahlil orqali anglanadi va takomillashtiriladi. Shu sababli mezonlardan birini alohida baholab, qolganlarini e‘tibordan chetda qoldirish bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi haqida bir tomonlama xulosaga olib kelishi mumkin.

N. Shakarovaning kasbiy tayyorgarlik komponentlariga doir tahlili boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy vazifalari bilan uning tayyorgarlik tarkibiy qismlari o‘rtasidagi aloqani ko‘rsatadi⁵. Z. Axmadxonovanning tadqiqotida ta‘kidlangan tizimli va kompetensiyaviy yondashuvlar esa tayyorgarlikni bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlar asosida rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi⁶.

Baholash jarayonida mezonlar va ko‘rsatkichlarning bir-biridan farqini aniq belgilash ham muhimdir. Mezon kasbiy tayyorgarlikning asosiy yo‘nalishini belgilaydi, ko‘rsatkich esa ushbu yo‘nalish bo‘yicha kuzatilishi yoki aniqlanishi mumkin bo‘lgan belgini ifodalaydi. Masalan, faoliyatli-texnologik mezon doirasida darsni rejalashtirish asosiy yo‘nalishlardan biri bo‘lsa, dars maqsadining aniqligi, topshiriqlarning maqsadga muvofiqligi va baholash usullarining to‘g‘ri tanlanishi shu yo‘nalishni aniqlashtiruvchi ko‘rsatkichlar sifatida qaraladi. Bunday farqlash diagnostik vositalarni to‘g‘ri tanlash va natijalarni izchil tahlil qilishga yordam beradi.

Shu bilan birga, baholash natijalariga ta‘sir qiluvchi tashqi omillarni ham hisobga olish lozim. Talabaning pedagogik amaliyot o‘tayotgan maktabidagi sharoit, kuzatiladigan darslar soni, amaliyot rahbarining yordami va topshiriqlarni bajarish imkoniyatlari uning namoyon etgan natijalariga ta‘sir qilishi mumkin. Shu bois turli talabalar natijalarini qiyoslashda imkon qadar bir xil yoki o‘zaro taqqoslanadigan sharoitlarni yaratish, baholash mezonlarini oldindan tushuntirish va aniq dalillarga tayanish zarur.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik tayyorgarligini baholash pedagogik ta‘lim sifatini takomillashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Mazkur tayyorgarlikni faqat nazariy bilimlar bilan bog‘lash yetarli bo‘lmay, kasbiy motivatsiya, pedagogik faoliyatni tashkil etish qobiliyati va o‘z faoliyatini tahlil qilish ko‘nikmalarini ham hisobga olish zarur.

⁵Shakarova N. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligi komponentlari va ularning vazifaviy tavsifi // Maktabgacha va maktab ta‘limi. — 2026. — 4-jild, 9-son.

⁶Axmadxonova Z. Bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarida kasbiy tayyorgarlik tizimini takomillashtirishning o‘ziga xos pedagogik xususiyatlari // Maktabgacha va maktab ta‘limi. — 2025. — 3-jild, 12-son.

Xulosa qilib aytganda, kasbiy-pedagogik tayyorgarlikni baholash tizimi talabaning erishgan natijalarini qayd etish vositasi bo‘libgina qolmay, uning kelgusidagi kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik mexanizm sifatida ham xizmat qilishi lozim. Taklif etilgan mezon va ko‘rsatkichlarni tajriba-sinov ishlari orqali tekshirish hamda diagnostik vositalar bilan boyitish bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini yanada takomillashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Muslimov N.A. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanishi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 212 b.
2. Axmadxonova Z. Bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarida kasbiy tayyorgarlik tizimini takomillashtirishning o‘ziga xos pedagogik xususiyatlari // Maktabgacha va maktab ta‘limi. — 2025. — 3-jild, 12-son.
3. Shakarova N. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligi komponentlari va ularning vazifaviy tavsifi // Maktabgacha va maktab ta‘limi. — 2026. — 4-jild, 9-son. — B. 511–515.
4. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006. — 261 b.
5. Inoyatov U.J., Muslimov N.A. va boshqalar. Pedagogika: oliy o‘rta o‘quv yurtlari talabalari uchun darslik. — Toshkent, 2022. — 320 b.
6. Shulman L.S. Knowledge and Teaching: Foundations of the New Reform // Harvard Educational Review. — 1987. — Vol. 57, No. 1. — P. 1–23.